

Türk İslam Felsefesi Tarihi

10.06.2026 Tarihli Ders

Anlatan

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARP

msarp@kku.edu.tr

www.mustafasarp.com

İki "Tehafüt"ün Çatışması - Gazali ve İbn Rüşd

1. Gazali ve *Tehafütü'l-Felasife* (Filozofların Tutarsızlığı)

Gazali, 11. yüzyılda kaleme aldığı bu eseriyle felsefeyi tamamen reddetmekten ziyade, Meşşai filozofların (özellikle Farabi ve İbn Sina) metafizik konularda akli kullanarak kesin bilgiye ulaşamayacaklarını kanıtlamayı amaçlamıştır. Gazali'ye göre filozoflar, mantık ve matematikte gösterdikleri kesinliği metafizik alanda gösterememişler ve kendi içlerinde mantıksal tutarsızlıklara düşmüşlerdir.

Ele Aldığı Temel Problemler

Gazali eserinde filozofların 20 temel meselede hataya düştüğünü savunur. Bunların 17'sinde filozofları **bidatçı (sapkın)**, 3'ünde ise **tekfir (dinden çıkmış)** ilan eder. Tekfir ettiği 3 kritik mantıksal/metafizik problem şunlardır:

- **Alemin Kıdemi (Evrenin Öncesizliği):** Filozoflar evrenin Tanrı ile birlikte ezelden beri var olduğunu, zamanın ve hareketin başlangıcı olmadığını savunur. Gazali ise bu mantığın Tanrı'nın mutlak iradesini zedelediğini belirterek "Alemin hudûsunu" (sonradan, yoktan yaratıldığını) savunur.
- **Tanrı'nın Cüz'iyatı (Tikel Olanı) Bilmemesi:** İbn Sina gibi filozoflar, Tanrı'nın değişmeyen, tümel (külli) bir bilgiye sahip olduğunu, tekil ve değişen olayları (cüz'iyatı) bilmesinin O'nun doğasındaki mükemmelliği ve değişmezliği bozacağını iddia eder. Gazali ise mutlak kudret sahibi bir Tanrı'nın evrendeki her zerreyi ve anlık değişimi bilmesi gerektiğini mantıksal bir zorunluluk olarak ortaya koyar.
- **Cismani Haşrin İnkarı (Dirilişin Sadece Ruhani Olması):** Filozoflar, beden in çürüyüp yok olacağını, ahirette yalnızca ruhların dirileceğini savunur. Gazali ise bunun ilahi metinlerle çeliştiğini ve Tanrı'nın insanı hem ruh hem de beden olarak yeniden yaratmaya kudreti olduğunu belirtir.

Kritik Konsept: İlliyyet (Nedensellik) Eleştirisi Gazali'nin felsefe tarihindeki en büyük sistematik müdahalelerinden biri nedensellik ilkesine yaptığı eleştiridir. Ona göre sebep ile sonuç arasında mantıksal veya zorunlu bir bağ yoktur. Ateşin pamuğu yakması zorunlu bir yasa değil, Tanrı'nın o anki adetidir. İkisi arasındaki bağ, yalnızca bir "alışkanlık" veya "ardışıklık"tır.

2. İbn Rüşd ve *Tehafütü't-Tehafüt* (Tutarsızlığın Tutarsızlığı)

12. yüzyılda Endülüs'te yaşayan İbn Rüşd, Gazali'nin felsefeye vurduğu bu ağır darbeye karşı felsefeyi, mantığı ve Aristotelesçi düşünceyi savunmak için bu eseri kaleme almıştır. İbn Rüşd'e göre Gazali'nin eleştirdiği felsefe, gerçek Aristoteles felsefesi değil, İbn Sina'nın Aristoteles ile Yeni Eflatunculuğu birbirine karıştırdığı hatalı bir sistemdir.

Gazali'ye Karşı Geliştirdiği Savunmalar ve İçerik

İbn Rüşd, Gazali'nin 20 argümanına tek tek, adım adım cevap verir:

- **Alemin Kıdemi Üzerine:** İbn Rüşd'e göre Gazali'nin "yaratma" anlayışı insan biçimcidir. Tanrı evreni bir marangozun masayı yapıp bırakması gibi yaratmamıştır. Tanrı'nın yaratması sürekli ve ebedidir. Dolayısıyla alemin ebedi olması, Tanrı'nın kudretini eksiltmez, aksine O'nun yaratıcılık vasfının sürekliliğini gösterir.
- **Tanrı'nın Bilgisi Üzerine:** İbn Rüşd, İbn Sina'yı da Gazali'yi de eleştirir. Tanrı'nın bilgisi ne insanların tikel bilgisidir ne de soyut bir tümel bilgidir. Tanrı, eşyayı var eden ilksel nedendir; dolayısıyla kendi yarattığı şeyi varoluşsal olarak en üstün ve eşsiz bir bilgi türüyle bilir.
- **Haşr (Diriliş) Üzerine:** İbn Rüşd, bedensel dirilişi tamamen reddetmez ancak ahiretteki bedenin bu dünyadaki maddi yani çürüyen beden ile aynı yapıda olmayacağını, oranın doğasına uygun farklı bir "beden" formu olacağını felsefi bir dille açıklar.

Nedenselliğin Savunusu: İbn Rüşd, Gazali'nin nedenselliği inkâr etmesine şiddetle karşı çıkar. Eğer doğada nesnelerin kendilerine ait zorunlu tabiatları (doğaları) ve değişmez yasal nedensellik bağları yoksa, **akıl yürütme, bilim ve mantık tamamen çöker**. Çünkü aklın görevi zaten sebepler ile sonuçlar arasındaki zorunlu ilişkileri kavramaktır. Ateşin yakıcı bir doğası vardır ve bu Tanrı'nın evrene koyduğu rasyonel düzenin ta kendisidir.

3. Gazali ve İbn Rüşd Karşılaştırma Tablosu

Aşağıdaki tablo, iki düşünürün temel felsefi meselelere olan yaklaşımlarındaki zıtlıkları sistematik olarak özetlemektedir:

Tartışma Konusu	Gazali (Tehafütü'l-Felasife)	İbn Rüşd (Tehafütü't-Tehafüt)
Felsefe ve Mantığın Sınırları	Mantık alet olarak faydalıdır ancak metafizik konularda aklın argümanları yetersiz ve çelişkilidir. Vahiy şarttır.	Felsefe ve din (akıl ve vahiy) aynı hakikate ulaşmanın iki farklı yoludur. Aralarında çelişki olamaz.
Alemin Durumu	Alem "hâdis"tir (sonradan, yoktan yaratılmıştır). Zamanın ve mekânın bir başlangıcı vardır.	Alem ebedidir. Bu ebediyet Tanrı'nın sürekli yaratmasının bir sonucudur.
Nedensellik (İllyet)	Doğa yasaları ve zorunlu nedensellik yoktur. Her olayın doğrudan faili Tanrı'dır.	Nedensellik zorunludur. Eşyanın kendine has tabiatı vardır. Nedenselliği reddetmek akli ve bilimi reddetmektir.
Tanrı'nın Bilgisi	Tanrı evrendeki her bir zerreyi, tikel ve değişen tüm olayları anlık olarak bilir.	Tanrı'nın bilgisi insan bilgisi (tümel/tikel) ile kıyaslanamaz. O, nesnelerin varlık sebebini bildiği için her şeyi üstün bir bilgiyle bilir.
Ahret ve Diriliş	Ahirette diriliş hem bedensel hem de ruhsal olacaktır. Dünyevi beden tekrar yaratılacaktır.	Ruhun ölümsüzlüğü kesindir. Bedensel diriliş mecazidir veya farklı bir boyuttaki bedensel formla olacaktır.
İbn Sina'ya Yaklaşım	İbn Sina felsefesi üzerinden tüm Aristotelesçi felsefeyi İslam inancına aykırı bulur.	İbn Sina'yı Aristoteles'i yanlış anlamakla ve felsefeyi bozmakla suçlar.